

# ЕКОПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ЮНАКІВ ДО МАЙБУТНЬОГО: ЕМПІРИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 159.922

**ПОСАЦЬКИЙ О.В.**

кандидат психологічних наук, доцент  
кафедри практичної психології ДДПУ  
ім. І. Франка, м. Дрогобич

У контексті екопсихологічних і соціально-психологічних проблем життєвого шляху особистості розкривається ставлення сучасних молодих людей до власного майбутнього. Вирішення названої проблеми передбачає екопсихологічне розуміння молоддю образу власного перспективного майбутнього в особистісному й соціальному вимірах самоактуалізації.

**Ключові слова:** *юність, життєвий шлях особистості, життєва перспектива, часові параметри буття, образ майбутнього.*

## ЭКОПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ ЮНОШЕЙ К БУДУЩЕМУ: ЭМПИРИЧЕСКАЯ БАЗА ИССЛЕДОВАНИЯ

В контексте экопсихологических и социально-психологических проблем жизненного пути личности раскрывается отношение современных молодых людей к собственному будущему. Решение названной проблемы предусматривает экопсихологическое понимание молодежью образа собственного перспективного будущего в личностном и социальном измерении самоактуализации.

**Ключевые слова:** *экологическая ориентация, современный образ жизни, субъекты предпринимательства, инновационная деятельность, экологически ориентированное сознание.*

*Постановка проблеми.* Серед багатьох складних проблем сучасного вітчизняного суспільства однією з найскладніших є пізнання особистістю екопсихологічних параметрів усвідомлення власної сутності, зокрема усвідомлення й самоусвідомлення часової перспективи. Звичайно, лише виважений аналіз власних інтенцій, базованих на аналізі минулого досвіду, посприє виробленню впевненої й оптимістичної просоціальної перспективи та допоможе вибудувати адекватний сценарій життєвого шляху. Отож серед нагальних завдань екопсихологічного самоосмислення людини як біосоціальної істоти є проблема рецепції часових екзистенційних параметрів її власного буття. *Актуальність* нашого дослідження полягає в потребі детального вивчення психологічних особливостей образу власного майбутнього в особистості, адже вирішення цієї проблематики є вкрай необхідним як у площинах теорії, так і в ракурсі практичного заземлення і вирішення. Вкрай важливим є окреслене змістово-тематичне коло якраз на юнацькому етапі онтогенезу, адже юнацький вік більше, ніж інші вікові періоди, детермінований соціальними змінами і яскраво демонструє вплив середовища на особистість, що формується. Водночас юнацький вік має певні специфічні риси, властиві

саме для цього віку, незалежно від соціальних, економічних та інших умов проживання особистості.

На перший план в юнацькому віці виходять мотиви, пов'язані з перспективою (Л. Божович, С. Максименко, Ю. Швалб). Саме в цьому віці відбувається активний процес прогнозування майбутнього, створення життєвих планів молодими людьми. Від них вимагається чітка продумана стратегія реалізації своїх цілей у часі. Це передбачає знання величини затрат, готовності інших людей допомагати і можливих перешкод, які можуть виникнути в ході реалізації намічених планів. Усвідомлення перешкод впливає на емоційне ставлення молодих людей до свого майбутнього.

*Мета статті* – аналіз емпіричної бази та психодіагностичного інструментарію для вивчення особистісного ставлення людини на юнацькому етапі онтогенезу до власного майбутнього.

*Теоретичний аналіз проблеми, виклад основного матеріалу.* В психологічній літературі існують дослідження сприймання часу особистістю, особливості ставлення до майбутнього, професійного самовизначення, що проводилися в умовах існування соціалістичної системи [2; 3; 4]. Остання гарантувала молодим людям одержання освіти та працевлаштування. Сучасна ситуація в суспільстві характеризується відсутністю таких гарантій у зв'язку з економічною нестабільністю. Крім того, специфіка соціально-економічної ситуації в Україні, на нашу думку, визначає певні зміни, що відбулися в уявленнях юнаків та дівчат про своє майбутнє. Якщо ще 20-30 років назад досить престижними були професії лікаря, педагога, інженера, то тепер на перший план виходять ті професії, які, на думку юнаків та дівчат, не вимагають максимальної віддачі і добре оплачуються. Серед них професії топ- та фотомоделей, менеджерів тощо. У даний час можна констатувати відсутність розробок, пов'язаних з вивченням особливостей представлення майбутнього в уявленнях юнаків та дівчат.

Важливим для юнацького віку є період старшого шкільного віку, в ході якого не лише приймається рішення про вибір майбутньої професії, але й відбувається особистісне самовизначення особистості. Тому метою нашого емпіричного дослідження є вивчення особливостей образу майбутнього у старшокласників. На нашу думку, існують певні екопсихологічні та регіональні (урбаністичні) відмінності в образі майбутнього старшокласників, що проживають у столиці та провінції, тому специфіку образу майбутнього цікаво проаналізувати залежно від того, де проживають старшокласники, і зробити висновок відносно того, як середовище проживання впливає на сприймання майбутнього.

Образ майбутнього, під яким маються на увазі деякі уявлення, що включають як усвідомлені плани, цілі, життєві цінності, так і частково

усвідомлювані компоненти: очікування, установки, емоційне ставлення до майбутнього, є результатом і умовою розвитку стосунків підлітка зі світом. Для випускника школи, який готується до зміни соціального статусу, вибирає свій професійний шлях та ціннісні орієнтири, сформовані уявлення про майбутнє виступають одним з показників особистісної та соціальної зрілості. Разом з тим, уявлення про майбутнє, що склалися в певній соціальній ситуації, пов'язані з особливостями соціального середовища, в умовах якого перебігає процес соціалізації.

Проблеми життєвого шляху й образу майбутнього були предметом таких дослідників, як Л. Ф. Бурлачук, Є. І. Головаха, О. О. Кронік, С.Д. Максименко, В. А. Роменець, Л. В. Сохань, О. Б. Старовойтенко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Ю. М. Швалб та ін. Дослідження названих учених мають велике значення для вивчення названої проблеми якраз на загальнометодологічному рівні, оскільки дозволяють цілісно осмислити як у контексті соціально-психологічних проблем життєвого шляху відбувається усвідомлення ставлення людини до власного майбутнього, зокрема у широкому екопсихологічному контексті.

Основним завданням нашого дослідження було вивчення особливостей образу майбутнього молодих людей. Образ майбутнього ми досліджували у розрізі гендерної приналежності, а також пов'язуючи його особливості з місцем проживання юнаків та дівчат. Особливості образу майбутнього ми досліджували за допомогою метода незакінчених речень. Одержаний за допомогою даного метода матеріал аналізувався з двох позицій: 1) часовий масштаб очікуваних подій (часова перспектива); 2) змістова наповненість образу майбутнього.

Проблема вивчення часової перспективи цікава сама по собі. Дослідження в цьому напрямку пов'язані з іменем Ж.Ньютена. У вітчизняній психології цей метод був використаний в дослідженнях Н.Н.Толстих, А.М.Пригожан, І.В.Дубровіної, А.І.Федорова, Л.А.Головей, Ю.М. Швалба та ін.

Ж.Ньютен запропонував метод дослідження часової перспективи – метод мотиваційної індукції (МІМ), який дає змогу виміряти віддаленість у часті подій майбутнього і порівняти за цим параметром різних людей. Це можливо завдяки розробленому автором часовому коду очукуваних людиною подій майбутнього [5].

Респондентам пропонувалося для завершення 45 стимулів (незавершених речень), 15 з яких мають негативне забарвлення (негативні стимули) і 30 – позитивне (позитивні стимули). Стимули сформульовані в першій особі однини. Вони таким чином спонукають досліджуваних написати про те, чого вони хочуть досягти або про те, чого вони уникають. Названі досліджуваними об'єкти майбутнього є тими цілями, які керують їхньою поведінкою в даний час.

Наше завдання полягало в тому, щоб одержати дані, які стосуються визначення точного місця очікуваної події у часовій перспективі досліджуваного. Традиційно часова перспектива поділяється на 3 періоди: близька, віддалена і далека. Оперуючи такими категоріями, дуже важко локалізувати очікувані події у часі. Календарними термінами може вимірюватися найближче майбутнє: сьогодні, завтра, через тиждень, місяць, рік. Важко локалізувати події, віддалені від сьогоднішнього більш ніж на 1-2 роки. Для розв'язання цього завдання Ж.Ньютеном було розроблено часовий код. Сутність його полягає в тому, що досліджувані називають велику кількість подій і об'єктів. Деякі з них можуть бути розраховані на тривалий період часу ("Не хворіти", "Тримати гарну форму"); це можуть бути якості, які суб'єкт бажає набути і зберегти протягом всього життя ("Хочу бути урівноваженим"). Крім того, можуть бути названі події, які мають відношення до сім'ї досліджуваного, суспільства, людства загалом (війни, екологічні лиха). Кожна з цих подій має своє місце у часовій перспективі суб'єкта. Часова перспектива суб'єкта – це сума часових кодів подій, які він планує здійснити протягом свого життя. Часовий код майбутніх подій може бути визначений за календарною шкалою або за соціальною шкалою. Сутність соціальної шкали полягає в наступному.

Життя людини умовно поділене на три етапи: освітній (О), дорослий (Д), похилого віку (П). Кожен з цих етапів поділяється на періоди. Опис кожного періоду подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

**Вікові періоди в складі життєвих етапів (за Ж.Ньютеном)**

Етап	Періоди
Освітній (О)	(О-1) – вік до 12 років (О-2) – вік 12-18 років, період закінчення школи (О-3) – вік 18-25 років, період навчання у вузі
Дорослий (Д)	(Д-1) – вік 25-35 років, період створення сім'ї, становлення як професіонала (Д-2) – вік 35-55 років – період найвищого розвитку кар'єри, народження і виховання дітей
Похилого віку (П)	(П) – вік від 55 років до кінця життя, період пенсії, виховання внуків

Таблиця свідчить про те, що соціальна шкала ґрунтується на принципі своєчасності. Кожна велика, значуща подія має "середній" час, тобто той вік, в якому вона може відбутися з суб'єктом, щоб він "не запізнився", встиг своєчасно вписатися в "стандартний" (прийнятий у суспільстві) життєвий план члена даного суспільства.

Це відбувається тому, що життєвий шлях особистості виявляється подібним за суттєвими моментами з життєвими шляхами інших людей через те, що життя в одному мікросередовищі створює деяку спільність сучасників-співгромадян.

Таким чином, всі життєві події кодуються як за календарною, так і за соціальною шкалою, які в сукупності відображають 3 головні категорії в часовій перспективі: далеко, віддалену і близьку. Автором методики була введена категорія "відкрите теперішнє", яке кодується символом (Ж). До цієї категорії увійшли висловлювання типу "Хочу бути щасливим". Їх важко віднести до якогось певного періоду, оскільки людина намагається їх реалізувати і в даний час, і в майбутньому. При вимірюванні часової перспективи суб'єкта ці висловлювання не враховуються і використовуються тільки для змістовного опису часового профілю.

Перед виконанням завдання досліджуваним подавалася така інструкція: "У анкеті наводяться фрази, які є початком речення. Ми просимо вас закінчити ці речення. Не думайте довго перед кожним реченням, пишть те, що прийшло вам в голову. Для нас важлива ваша щирість. Анонімність відповідей гарантується.

У ході виконання завдання у вас може скластися думка про те, що деякі фрази за змістом повторюються. Будь ласка, не запам'ятовуйте те, що ви вже написали. Якщо вам здається, що ви вже зустрічали подібну фразу, не задумуйтеся і пишть те, що прийшло вам в голову в даний момент".

Написані юнаками і дівчатами речення стали матеріалом не лише для дослідження часової перспективи, але й змістовної наповненості образу майбутнього досліджуваних.

В образі майбутнього досліджуваних ми виокремили кілька змістових категорій, які відображають важливі для них події майбутнього та їх подальшого життя. Це такі категорії як "навчання у вузі", "працевлаштування", "створення сім'ї", "інтереси і хоббі". Висловлювання про намір розвиватися як особистості ми віднесли до категорії "бути", а висловлювання про намір набуття матеріальних цінностей – до категорії "мати". Висловлювання, в яких були зроблені припущення про свою участь у житті країни і суспільства ми віднесли до категорії "я та інші". Восьма категорія "армія" стосується висловлювань юнаків про службу в Збройних Силах.

Таким чином, за допомогою метода незакінчених речень ми можемо вивчати особливості образу майбутнього молодих людей за двома параметрами: 1) віддаленість у часі очікуваних подій майбутнього (часова перспектива); 2) змістова наповненість образу майбутнього досліджуваних.

Для виявлення емоційного ставлення до майбутнього нами була використана анкета, розроблена Сейфже-Кренке для вивчення про-

блем, що переживаються молоддю віком 12-18 років ("Проблемна анкета"). Анкета складається з 79 стимулів у формі стверджувальних речень. Стимули охоплюють 7 сфер проблем: 1) проблеми, пов'язані зі школою; 2) проблеми, пов'язані з майбутнім; 3) проблеми, пов'язані з батьківським домом; 4) проблеми, пов'язані із стосунками з однолітками; 5) проблеми вільного часу; 6) проблеми, пов'язані зі ставленням до протилежної статі; 7) проблеми, пов'язані з власною персоною.

Кожен учасник дослідження оцінював міру згоди/незгоди з твердженням за п'ятибальною шкалою: 5 балів – ця проблема стосується мене повною мірою; 4 бали – скоріше стосується; 3 бали – ні так, ні ні; 2 бали – скоріше ні; 1 бал – зовсім не стосується.

У результаті підрахунку середнього по кожній сфері було одержано якісний показник навантаженості проблеми по цій сфері в опитуваного.

Навантаженість проблемами – це робоче поняття укладників даної методики, яке дає змогу виявити кількісну міру обтяженості проблемами. У нашому дослідженні за допомогою цієї методики ми досліджували міру емоційного ставлення до майбутнього як проблеми.

Перед заповненням анкети досліджуваним давалася така інструкція: "На наступній сторінці наводиться перелік потреб і турбот, які ваші ровесники переживають як проблеми. Серед них є проблеми, які стосуються особисто вас і такі, що вас не стосуються. Дайте відповідь про те, наскільки кожна з проблем стосується особисто вас".

Анкета Сейфже-Кренке не дає змогу розкрити зміст емоційного переживання. З цією метою ми використали методику незакінчених речень. З 45 стимулів ми вибрали 10 і згрупували їх в 6 емоційних категорій: страх, неприйняття, жаль, бажання, надія, рішучість.

Речення, написані юнаками та дівчатами, аналізувалися з наступних позицій. Ми фіксували кількість висловлювань про події майбутнього, зроблених у продовження кожного стимулу. За одержаними таким чином показниками можна скласти приблизне уявлення про частоту переживання молодими людьми різних емоцій при очікуванні ними подій майбутнього.

Як значущі події ми виокремили навчання у вузі, працевлаштування (висловлювання про пошук роботи, майбутню трудову діяльність), створення сім'ї (висловлювання про вступ до шлюбу, народження дітей, сімейне життя). Додатково ми виокремили дві групи висловлювань, які стосувалися стану і розвитку суспільства і особистого майбутнього досліджуваних. До групи висловлювань "суспільство" увійшли речення, в яких старшокласники писали про політичну обстановку, можливість виникнення війн, економічний

розвиток країни. До групи висловлювань “життя” увійшли речення, в яких старшокласники писали про своє майбутнє життя, своє майбутнє загалом, не виокремлюючи окремі події.

Всі відповіді фіксувалися в таблиці. Зліва по вертикалі в таблиці вказані значущі події майбутнього, а справа зверху – емоційні категорії. В самій таблиці фіксувалася частота висловлювань про майбутнє в 10 вказаних стимулах. Показники частоти переживань юнаками та дівчатами різних емоційних станів при очікуванні значущих подій майбутнього можуть бути підґрунтям для опису, конкретизації змісту переживання майбутнього як проблеми юнаками та дівчатами.

Для вивчення особливостей Я-концепції юнаків та дівчат з різним емоційним ставленням до майбутнього як проблеми ми використали анкету Дойсінгер “Франкфуртські шкали Я-концепції” (Deusinger, 1986). Коротко обґрунтуємо наш вибір.

У дослідженнях самосвідомості Я-концепції часто використовують усні або письмові міркування про себе у формі творів-самоописів. При цьому істотним недоліком такого способу дослідження є те, що суб’єкт може не написати істинного положення речей через соціальні очікування, побоювання здатися гіршим, ніж є насправді. Крім того, багато негативних або загрозливих моментів може ним безпосередньо не усвідомлюватися і тому не вербалізуватися. Головна ідея методу Дойсінгер полягає в тому, що досліджуваний не розмірковує про вчинки, які він зробив би, а аналізує свої конкретні вчинки або переживання в життєвих ситуаціях. Я-концепція визначається як багатокомпонентна ієрархічна структура з багатьма субконцепціями (S.Franz, 1995). Виходячи з цього, в опитувальнику Дойсінгер Я-концепція описується за 10 шкалами, які в свою чергу об’єднуються в 4 підконцепції: працездатність; загальна самооцінка; настрої та почуття; ставлення до інших. У сукупності ці підконцепції відображають особливості самосвідомості особистості у зв’язку з емоційним ставленням до образу власного майбутнього. Перша підконцепція (працездатність) дає змогу оцінити здатність і впевненість суб’єкта в подоланні проблем; друга дає змогу дізнатися про самооцінку індивіда; третя – про особливості емоційної сфери особистості: настроях, сприйнятливості; четверта – про здатність до контактів і спілкування, стійкість по відношенню до групи, повагу до інших і з боку інших. Анкета складається з 77 тверджень, які описують поширені життєві ситуації. На кожне твердження можливі 6 варіантів відповіді, три відповіді “за” (співпадає значною мірою, співпадає”, “частково співпадає”) і три відповіді “проти” („скоріше не співпадає”, “не співпадає”, “зовсім не співпадає”). Чим більша міра згоди в прямих запитаннях або відмови в непрямих, тим більше пунктів одержує досліджуваний з даної підконцепції. Середня оцінка

по підконцепції і сумарна по Я-концепції можуть бути показниками міри позитивності/негативності Я-концепції.

Статистична обробка взята за середньою оцінкою підконцепції, яка в свою чергу складається з сум середніх оцінок за субшкалами, що належать до підконцепції.

Перед заповненням анкети досліджуваним давалася така інструкція: "Пропонується перелік поширених життєвих ситуацій. Будь ласка, уважно прочитайте висловлювання і визначте, яке вам більше підходить. Вам пропонується 6 варіантів відповіді: 1 – співпадає значною мірою; 2 – співпадає; 3 – частково співпадає; 4 – скоріше не співпадає; 5 – не співпадає; 6 – зовсім не співпадає. Перекресліть номер вибраної вами відповіді.

Методика Дойсінгер дає змогу одержати кількісний показник, за яким ми можемо зробити висновок про міру позитивності/негативності Я-концепції досліджуваних. Наявність кількісного показника робить можливим розрахунок кореляцій за допомогою методів математичної статистики, що робить одержані дані достовірнішими та значущішими.

Для оцінки сприймання образу майбутнього ми використовували метод семантичного диференціалу в модифікації В.Ф.Петренка. Перед досліджуваними ставилося завдання оцінити за 18 біполярними семибальними шкалами, полюси яких були задані за допомогою вербальних антонімів, два поняття "Моє теперішнє" і "Моє майбутнє".

Емпіричне дослідження проводилося упродовж 2012-2013 рр. Оскільки нас цікавили відмінності в уявленнях про майбутнє у старшокласників великого та малого міста, досліджуваними виступали старшокласники двох міст: м. Києва (м. Київ вважалося великим містом) і м. Дрогобича (м.Дрогобич вважалося малим містом). Всього у дослідженні взяли участь 91 старшокласник з м.Києва (учні 11 класів загальноосвітньої школи № 112) та 102 старшокласники з м. Дрогобич (учні 11 класів загальноосвітньої школи № 5. Нас цікавили уявлення про майбутнє пересічного старшокласника, який ще професійно не самовизначився, тому досліджуваними виступали учні загальноосвітніх шкіл, а не коледжів та ліцеїв, які навчалися відповідно до певної професійної спрямованості і в яких процес професійного самовизначення можна вважати завершеним.

Для вивчення емоційного ставлення до рідного міста та до свого майбутнього нами використовувався кольоровий тест відношень А.М.Еткінда як такий, що відображає свідомий і частково неусвідомлюваний рівні цих відношень. Використовувався короткий варіант тесту. Досліджуваному пропонувалося до кожного поняття підібрати який-небудь один прийнятний колір з восьми. Необхідно було підібрати кольорову асоціацію до таких понять:



„моє місто“, „моє майбутнє“, „моє сьогодні“, „майбутнє мого міста“. Після завершення асоціативної процедури кольори рангувалися досліджуванам у порядку переваги, починаючи з найбільш „приємного“ і закінчуючи найбільш „неприємним“.

Крім цього, для аналізу залежності уявлень про майбутнє від Я-концепції досліджувався рівень особистісної тривожності за допомогою опитувальника Ч.Спілбергера.

*Висновки.* Проблематика юнацького віку є досить розробленою, хоча пріоритетною для дослідників є проблема професійного самовизначення особистості. Донині все ще залишається досить мало дослідженим такий аспект психології юнацького віку, як особливості образу майбутнього та пов'язана з ним побудова планів на майбутнє. Ця проблема постає ще з більшою гостротою у період переживання суспільної кризи, яка включає як складові економічну, політичну та інші, зокрема екологічні, кризи.

Розробляючи методiku дослідження, ми спиралися на багатоплановість та складність образу майбутнього. Часовий масштаб (часова перспектива) та змістова наповненість образу майбутнього досліджувалися за допомогою методу незакінчених речень Ж.Ньютона. Для виявлення емоційного ставлення до майбутнього ми використовували „Проблемну анкету“ Сейфже-Кренке. Для вивчення особливостей Я-концепції юнаків та дівчат ми використовували анкету Дойсінгер „Франкфуртські шкали Я-концепції“. Оцінка сприймання образу майбутнього здійснювалася за допомогою методу семантичного диференціалу в модифікації В.Ф.Петренка. Кольоровий тест відношень А.М.Еткінда (КТО) використовувався для дослідження емоційного ставлення до образу майбутнього. Для аналізу залежності уявлень про майбутнє від Я-концепції досліджувався рівень особистісної тривожності за допомогою опитувальника Ч.Спілбергера.

Проблема потребує подальших досліджень як у плані надання психоконсультативної та психокорекційної допомоги, так і у визначенні концептуальних екопсихологічних засад для вивчення особистістю темпоральних устремлінь власного життя у просторі і часі планети Земля.

### Література

1. Ахундов М.Д. Генезис представлений о пространстве и времени / М.Д. Ахундов // Философские науки. - 1976. - № 4. - С. 62-71.
2. Калинова О.В. Представление о собственном будущем в юношеском возрасте // Психология человека в условиях социальной нестабильности / Под ред. Б.А.Сосновского. - М., 1994. - С. 139-146.
3. Некрасова Е.В. Особенности переживания времени жизни в раннем юношеском возрасте / Е.В. Некрасова // Проблемы формирования

- ценностных ориентаций и активности личности в ее онтогенезе. – М., 1987. – С. 92-98.
4. Толстых Н.Н. Отношение к будущему / Н.М. Толстых // Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / Под ред. И.В.Дубровиной. – М., 1987. – С. 42-54.
  5. Шляхтин Г.С. Возрастные особенности временной перспективы личности / Г.С. Шляхтин // Психология личности и время. – Черновцы, 1991. – Т.2. – С.13-15.
  6. Nuttin J. Future time Perspective and Motivation. – N-Y., 1985. – 285 p.

In foreshortening socially psychological problems of vital way of personality attitude of modern young people opens up toward the own future. The decision of the adopted problem foresees understanding the young people of appearance of the own perspective future in the personality and social measurings of actualization.

**Keywords:** *young people, vital way of personality, vital prospect, sentinel parameters of life, offenses of the future.*